

El valor de l'educació en societats en canvi

Isabel Carrillo i Flores*

Resum

Una pedagogia oberta al món que projecta una educació en els drets i el desenvolupament humà en contextos de democràcia i ciutadania planetària és l'eix de reflexió que articula els continguts d'aquest escrit. L'aproximació als estudis impulsats per la Unesco en la segona meitat del segle xx a l'entorn de l'estat de l'educació i els seus reptes de futur, permet desvelar quines són les realitats i experiències formatives que es viuen, i projectar quines haurien de ser les finalitats ètiques de les polítiques i de les pràctiques educatives per al segle XXI. S'inicia l'article amb la presentació d'un dels informes més recents, l'aportació d'Edgar Morin. La mirada al passat, al treball realitzat per Philip H. Coombs, posa de manifest l'expansió de l'educació després de la Segona Guerra Mundial i alhora la pervivència de les desigualtats, contradiccions que demanen una renovació per garantir la universalitat del dret a l'educació. Posteriorment, l'informe d'Edgar Faure proposa una educació viscuda per a tothom i orientada al desenvolupament de la societat i realització de les persones. Per últim, la Comissió coordinada per Jacques Delors (1996) defensa l'educació per aprendre a ser com a mitjà al servei d'un desenvolupament humà més autèntic i harmoniós. Les aportacions constitueixen elements substantius per a una pedagogia activa i compromesa que pensa una educació que desvela la realitat, al mateix temps que impulsa la creació d'espais de ciutadania i de vida justa. Una pedagogia que troba les raons del valor de l'educació en la vida i que defineix l'educació en valors per a la vida humana.

Paraules clau

educació, valors, compromís, drets humans, desenvolupament humà, democràcia, ciutadania, societat en canvi

Recepció original: 14 de setembre de 2012

Acceptació: 13 de novembre de 2012

El món com a referent de l'educació del futur

L'educació del futur haurà de ser un ensenyament principal i universal referit a la condició humana. Som a l'era planetària; una aventura comuna implica els humans siguin on siguin. Els humans s'han de reconèixer en la seva humanitat comuna i a la vegada reconèixer la diversitat cultural inherent a tot allò que és humà. [...] Hom pot tenir l'esperança en una política al servei de l'ésser humà, inseparable d'una política de la civilització, que obriria la via per civilitzar la Terra com a casa i jardí comuns de la humanitat. (Morin, 2000, p. 40 i 64)

Educació per desvelar el món

Pensar l'educació del futur, l'educació de la condició humana de què parla Edgar Morin, porta a pensar que la pedagogia ha d'estar vinculada a la vida a fi de reflexionar sobre l'educació com a fet humà i alhora mostrar l'humanisme de l'educació. La realitat com a

(*) Doctora en Filosofia i Ciències de l'Educació. Professora Titular del Departament de Pedagogia de la Universitat de Vic en les àrees de Sociologia de l'Educació i Pedagogia Social. Investigadora del Grup de Recerca Educativa de la Universitat de Vic. Col·labora amb el Grup d'Estudis de Gènere de la mateixa Universitat. Els seus projectes i publicacions es centren en l'ètica i l'educació en valors en relació a les línies de Ciutadania i Polítiques Educatives, Educació i Gènere, Memòria Educativa. Adreça electrònica: isabel.carrillo@uvic.cat

referent de la pedagogia, perquè és a través de l'anàlisi d'aquesta realitat que es troben les raons del pensar una educació humanament contextualitzada, projecció d'utopies pedagògiques, o d'una pedagogia que projecta l'educació en valors humans com a utopia possible en el món. També, educació de la utopia perquè és ideació ètica que neix de la responsabilitat del jo i el nosaltres amb la vida humana, amb el benestar, amb la justícia i la felicitat per a tothom. És el desig d'una pedagogia política, en el sentit d'un fer no reduït al discurs sinó que és acció. Pedagogia que en el seu pensar l'educació s'allunya dels conformismes paralitzadors, no desvia la mirada, ni es subjecta a silencis.

És aquest pensar pedagògic, que obre al sentir d'una educació que sap del valor del món i té present la dignitat humana. En aquesta orientació és una educació compromesa amb la formació de ciutadanes i ciutadans que contribuïran a la transformació de les societats polaritzades, desiguals, injustes. Educació, per tant, que promou la reflexió ètica per desvelar el món i comprendre el com i el perquè de les experiències d'opressió, de violència, d'insostenibilitat, etc. Al mateix temps educació per aprendre a aprendre a traçar els camins dels valors humans conformadors d'altres realitats que siguin justes.

En la perspectiva apuntada, la pedagogia, en el seu procés de pensar i idear l'educació, busca fugir de l'aïllament disciplinar i estableix diàlegs amb concepcions transversals i multidisciplinàries que li permeten copsar la complexitat del món i projectar educacions contextualitzades. Pot tenir en compte i integrar en els seus discursos aportacions d'organismes i institucions governamentals i no governamentals, del propi àmbit de coneixement o d'altres ciències com les polítiques, la filosofia, la sociologia, etc. Per exemple, pot mirar i entrar en diàleg amb les aportacions d'Amnistia Internacional, que analitza la situació mundial dels drets humans i actua en la seva defensa¹. Els seus informes anuals denuncien però també evidencien els moviments d'una ciutadania que va trencant silencis i actua exigint dignitat per a tothom.

L'interès pedagògic per aquesta organització no es troba únicament en els seus informes. També en les seves accions per promoure una educació per als drets humans, entesa com l'educació que intenta comprometre les persones i animar-les a ser ciutadanes actives en matèria de drets humans. Es comparteix amb els seus plantejaments la consideració que la finalitat de l'educació no és únicament donar a conèixer els drets humans com a principis normatius, sinó fomentar la reflexió sobre els drets humans com a principis ètics articuladors dels valors de les nostres societats, alhora que busca canviar concepcions, actituds i comportaments. És a dir, la seva finalitat és la formació d'una ciutadania conscienciada i activa.

Educació del gènere humà i de la vida

Una educació vinculada a la vida i als drets de ciutadania haurà de ser una educació en drets humans que s'inspira en la concepció d'una *ètica del gènere humà* sobre la que

(1) Podeu consultar els seus principals objectius a: <http://www.amnistiacatalunya.org/paginas/qui-som/els-nostres-objectius/> (accés: 13 juliol 2012).

reflexiona Edgar Morin en l'informe *Les sept savoirs nécessaires à l'éducation du futur*². Aquest informe constitueix una aportació a la reflexió pedagògica internacional sobre com educar per a un futur humà i sostenible. Morin parla d'una educació per a un futur viable orientada al desenvolupament conjunt de les autonomies individuals, al mateix temps que es forma en la participació comunitària des del sentiment de la pertinença a l'espècie humana. En la seva perspectiva, es tracta de procurar una educació humana desvetlladora de la consciència ètica i formadora de la ciutadania planetària.

L'educació és moviment i mobilitza, no és estàtica ni paralitza. El seu valor està en la dimensió projectiva d'una ètica de l'esperança que es va gestant a través de la consciència de les barbàries del passat. Educar en drets humans és educar en la memòria i el reconeixement del que l'autor denomina «l'herència de mort» que està latent en el present i condiciona el futur dels éssers humans. Armes nuclears que acompanyen la potencialitat de mort global de la humanitat, d'autoaniquilació. Però també la possibilitat de mort ecològica i la que esdevé dels virus que mostren resistències als avenços mèdics. Mort que neix de l'autodestrucció latent en cada persona activada amb l'ajuda de les drogues, un producte més de consum en societats de solituds. Mort de les idees de la modernitat que dibuixaven un progrés sense límits i constant de la tècnica, la ciència i el desenvolupament econòmic.

Contextos i realitats desoladores que demanen una educació de la vida i per a la vida. Una educació que ensenyi a conèixer aprenent a descobrir què és conèixer; aprenent a desplegar la flexibilitat; aprenent a deixar-se impregnar per la crítica, l'auto-crítica, l'obertura i la complexitat. Tots aquests processos amb l'objectiu de ser conscients del que per a Morin són les *cegueses* del coneixement: l'*error* i la *il·lusió*. Cegueses que provenen de l'exterior cultural i social, inhibeixen l'autonomia del pensar i impedeixen la recerca de la veritat³. Però també cegueses que sorgeixen de l'interior del jo i fan que la ment s'equivoqui. En aquest sentit, diu l'autor que l'educació haurà de proporcionar els mitjans necessaris per la *lucidesa* que obre l'espai de la comprensió humana.

Educació per la comprensió humana

La lucidesa en l'educació és necessària per aprendre a conèixer els problemes del món i les conseqüències de la vulnerabilitat i vulneració dels drets humans en la vida de les persones, a títol individual i comunitari. Per això es fa necessari aprendre a accedir i articular les informacions, sabent que cada societat és un tot que organitza, en el sentit que ajuda a estructurar, posar ordre, trobar equilibris, al mateix temps que desorganitza, trenca estructures, crea desordre, desequilibra.

(2) L'obra original en francès va ser publicada el 1999 per la Unesco i les Edicions Odile Jacob. El Centre Unesco de Catalunya va publicar la versió catalana: Morin, E. (2000) *El set coneixements bàsics de l'educació del futur*. Barcelona, Unesco Catalunya.

(3) Noam Chomsky afirma que l'escola impedeix difondre la veritat i que és responsabilitat d'educadores i educadors, «un imperatiu moral», «averiguar la veritat sobre las cuestiones más importantes, y difundirla lo mejor que uno pueda, y siempre al auditorio más adecuado. [...] El aprendizaje verdadero, en efecto, tiene que ver con descubrir la verdad, no con la imposición de una verdad oficial; esta última opción no conduce al desarrollo de un pensamiento crítico e independiente» (Chomsky, 2001, p. 28-29).

L'educació ha de buscar que cada ésser humà desenvolupi les aptituds i les actituds per plantejar-se i resoldre els problemes i conflictes de valors essencials que es viuen en un món complex. Ha d'impulsar aprendre des de la curiositat activa per copsar la complexitat del món evitant els sabers fragmentats i compartimentats, perquè els problemes del món són globals, multidisciplinaris, transversals i multidimensionals⁴.

Edgar Morin afirma que educar la comprensió humana és ensenyar la comprensió entre les persones; un procés que demana empatia, identificació i projecció del jo i de l'altre, com a condicions i garanties de la solidaritat intel·lectual i moral de la humanitat. La comprensió humana, al ser intersubjectiva, esdevé gràcies a l'obertura i la generositat, i al reconeixement respectuós i afectiu que superen l'egocentrisme.

El fi de l'educació per a la comprensió humana hauria de ser acompanyar la construcció ètica de coneixements humans i de la condició humana en l'univers local i global del que es forma part. Una ètica de la comprensió com a fonament i projecció de l'educació. I la interrogació com a mètode que s'allunya d'educacions determinades i determinants, i es pregunta sobre el jo i el nosaltres, sobre el context de vida, sobre els orígens, sobre les projeccions futures vers un desenvolupament veritablement humà que permetrà construir el sentiment de pertinença a l'espècie humana.

Educació en els mínims de la democràcia

La comprensió humana es fonamenta en el principi *d'unitat/diversitat*, en el sentit d'educar per la unitat de l'espècie humana sense esborrar la diversitat dels éssers humans. Educar també en la singularitat i la pluralitat, perquè *l'ésser humà és alhora un i múltiple*⁵, i perquè autonomia i diversitat són mínims de la democràcia.

L'educació de la persona, del jo identitari, s'ha de donar de forma simultània, interrelacionada, amb l'educació d'una identitat plural que porta a crear vincles de pertinença a la comunitat, a sentir-se ciutadanes i ciutadans de l'entorn pròxim i del món, del planeta Terra no concebut com a un sistema global tancat, sinó com un *remolí en moviment*. L'educació, fonamentada en els principis de valor dels drets humans, esdevé una educació ètica de la *comprensió planetària*, comprensió necessària per aprendre l'art de viure humanament bé en democràcia.

(4) «*Complexus* significa allò que està teixit junt; efectivament, hi ha complexitat quan els diferents elements que constitueixen un tot són inseparables (com l'econòmic, el polític, el sociològic, el psicològic, l'afectiu, el mitològic) i quan hi ha un teixit interdependent, interactiu i introactiu entre l'objecte de coneixement i el seu context, les parts i el tot, el tot i les parts, les parts entre elles. La complexitat és, de fet, el lligam entre la unitat i la multiplicitat» (Morin, 2000, p. 32). Per altra part, en l'obra *Tenir el cap clar per organitzar els coneixements i aprendre a viure*, Edgar Morin parla del *repte cívic* necessari, en el sentit que «L'afebliment d'una percepció global porta a l'afebliment del sentit de responsabilitat ja que cadascú tendeix a ser només responsable de la seva tasca especialitzada, així com l'afebliment de la solidaritat ja que ningú no percep el lligam orgànic que té amb el seu poble i amb els seus conciutadans» (Morin, 2001, p. 20).

(5) Amartya Sen reflexiona sobre el reconeixement de la pluralitat de les nostres identitats i les seves implicacions. L'autor afirma: «En la vida, normalment ens considerem membres d'infinat de grups, de tots els quals formem part. La nacionalitat, el lloc de residència, l'origen geogràfic, el gènere, la classe social, les inclinacions polítiques, la professió, la situació laboral, les inclinacions polítiques, els hàbits alimentaris, els interessos esportius, els gustos musicals, els compromisos socials, etc., ens fan membres de nombrosos grups. Cadascuna d'aquestes col·lectivitats, a las quals pertanyem simultàniament, ens confereixen la nostra identitat particular i no podem considerar que cap d'elles aïlladament constitueixi la nostra única identitat o categoria singular de filiació» (Sen, 2009, p. 26).

El que planteja l'informe de Morin és, en síntesi, una educació per una ètica humana. Una educació per aprendre el veritable humanisme, i per l'autor això serà possible en un context de democràcia, entenent la democràcia com un sistema dinàmic que viu de pluralitats, de relacions d'unió i desunió, i de conflictes que li donen vitalitat. En aquesta perspectiva, l'educació del futur haurà de ser, ja des del present, una educació que es projecta en les seves dimensions política i ètica, i assumeix el repte d'ensenyar a aprendre a compartir el destí de la humanitat en contextos de democràcia moral⁶.

Aquesta serà una educació èticament activa i compromesa; alhora una educació de la responsabilitat que no es conforma amb els camins traçats. Atenta al que passa en el món, sap que les dictadures, les guerres, la fam, els desastres naturals, les regles de l'economia neoliberal, les crisis globalitzades del present, etc., han dificultat i dificulten la vivència plena dels drets civils i polítics, com expressió de llibertat; dels drets socials, com expressió d'equitat; dels drets de sostenibilitat i pau, com expressió de solidaritat. Sap que sense llibertat, sense equitat i sense solidaritat les dificultats són grans, perquè en la seva vivència són valors que apoderen i signifiquen amb plenitud les democràcies, les ciutadanes plenes i el desenvolupament humà. Es pronuncia així com a educació dels drets humans i de la justícia democràtica.

Educació de mirades plurals

L'aportació d'Edgar Morin recollida en aquest primer apartat ha portat a definir una educació en relació amb el món que es fonamenta en una ètica planetària, en els drets humans, en la vivència de valors, i en la comprensió humana en contextos de democràcia moral.

Les seves reflexions sobre la complexitat porta a considerar que lluny de dogmes i monopolis es té el convenciment que no és possible una educació en singular, sinó múltiples educacions del compromís que van desplegant les seves mirades sensibles a les problemàtiques que afecten les persones arreu del món. La vulneració dels drets humans es viu a escala planetària, encara que les seves intensitats i les formes que adopta poden ser diferents en cada país i comunitat. Si les causes i les seves expressions són múltiples, les respostes compromeses de la pedagogia i l'educació que projecta no poden ser simplistes, sinó diverses, complexes i humanament globals⁷. Això serà el reflex de la pluralitat que ha de caracteritzar les veritables democràcies.

(6) Leonardo Boff també planteja la necessitat d'un «Ethos Mundial» que permeti fer front a problemes de dimensions planetàries: la crisi social; la crisi del sistema del treball i la crisi ecològica. L'autor defensa una ètica mínima a partir de la qual seria possible la salvació de la Terra, de la humanitat. Caldria, per tant, «un pacto ético fundado, como veremos, no tanto en la razón ilustrada, cuanto el *pathos*, es decir, en la sensibilidad humanitaria y en la inteligencia emocional expresadas por el cuidado, la responsabilidad social y ecológica, por la solidaridad generacional y por la compasión, actitudes éstas capaces de conmover a las personas y de moverlas a una nueva práctica histórico-social liberadora. Urge una revolución ética mundial» (Boff, 2001, p. 17-18).

(7) Exemples de pedagogies i educacions del compromís són les que s'expressen en els diferents articles que componen aquest monogràfic.

En els següents epígrafs s'articulen les aportacions d'altres informes que, com el de Morin, han estat impulsats per la Unesco al llarg del segle xx⁸. Els seus continguts constitueixen lectures d'una educació inserida en la complexitat que ha de ser sistèmica i holista.

Els informes de Coombs (1968), Faure (1972) i Delors (1996) comparteixen la descripció i l'anàlisi interpretativa d'una educació contextualitzada en el seu temps passat i present. Alhora fan projeccions de l'educació del futur. Són estudis que obren l'espai per pensar l'educació en societats en canvi; una educació en el món i per al món en la mateixa perspectiva de Morin, és a dir, des d'una mirada ètica, de drets i desenvolupament just i sostenible que fan possible la democràcia i les ciutadanies plenes.

Els quatre informes constitueixen propostes consistents i necessàries en les societats del segle xxi. Hi trobem, en tots tres, reflexions sobre vincles i tensions entre l'ahir, l'avui i el demà. I tots defineixen ideacions del passat que ajuden a pensar l'educació de l'ara, del present, i inviten a idear també l'educació d'un món que encara no és. Els traços d'un pensar pedagògic compromès amb l'art de viure humanament bé que s'ha començat a perfilar a través de la mirada d'Edgar Morin, l'aportació més recent de les quatre que es presenten, es complementen amb altres que emergeixen dels estudis realitzats de forma individual o en el marc de comissions per Philip H. Coombs, que aborda la crisi mundial i permanent de l'educació; Edgar Faure, que planteja la necessitat d'aprendre a ser, i de Jacques Delors, que torna a descobrir el valor de l'educació com a tresor per aprendre a viure junts.

Crisi i valor de l'educació

La educación como elemento indispensable para conseguir un más completo desarrollo de las capacidades de los individuos y de las sociedades y para alcanzar una existencia progresivamente más creativa, segura, pacífica y gratificante para todas las gentes y naciones. Pero esto no significa, sin embargo, que la educación sea la panacea universal para las enfermedades del mundo. Evidentemente que no. Pero es uno de los requisitos esenciales para el avance progresivo de la humanidad hacia un mundo más pacífico y justo. (Coombs, 1985, p. 56)

Educació per al dret a l'educació

En 1968, Philip H. Coombs publicà l'estudi *The World Educational Crisis: A Systems Analysis*, obra que posà de manifest una crisi global de l'educació que no es corresponia amb les expectatives que s'hi havien dipositat després de la Segona Guerra Mundial⁹. A inicis dels anys cinquanta es va iniciar un procés expansiu dels sistemes educatius que va ser visible en fets com la multiplicació de les matrícules de l'alumnat; l'augment ràpid dels

(8) És missió de la Unesco contribuir a la consolidació de la pau, l'eliminació de la pobresa, el desenvolupament sostenible i el diàleg intercultural mitjançant l'educació, les ciències, la cultura, la comunicació i la informació. Entre les seves prioritats destaquen la igualtat entre dones i homes; una educació de qualitat per a tothom; i l'aprenentatge al llarg de tota la vida. Declara que els estudis i informes que promou actuen com a observatoris de l'educació al món, i com a impulsors d'altres polítiques que han de garantir el dret a l'educació. <http://www.unesco.org/new/es/unesco/> [Data de consulta: 13 de juliol de 2012].

(9) L'obra va ser publicada en castellà el 1971 per Edicions 62 amb el títol Coombs, P.H. (1973) *La crisis mundial de la educación*. Barcelona, Edicions 62. Una revisió posterior d'aquest estudi: Coombs, P. H. (1985). *La crisis mundial de la educación*. Madrid, Santillana.

pressupostos en educació, i la consideració de l'ensenyança com una important indústria local.

L'educació com a valor va passar a ocupar un lloc central en les agendes. El seu progrés havia de ser constant a fi de contribuir a l'avenç progressiu de la humanitat vers un món més pacífic i just. Les expectatives es concentraven en el missatge que l'educació podia ser un bon catalitzador per al desenvolupament econòmic. A més, la democratització de l'educació havia de millorar la qualitat de vida de la ciutadania a través de l'eliminació de les injustícies. Es projectava un món de vivències dels drets humans i l'educació havia de fer-ho possible.

L'estudi de Coombs afirmava que aquests desitjos no s'estaven donant. La seva tesi es centrava en l'afirmació que es manifestava una crisi de l'educació a escala global, precisament en uns anys en què l'expansió de l'educació seguia un camí ascendent estimulada per les esperances sorgides. A finals dels anys seixanta la realitat era ben diferent. La crisi era evident i la seva naturalesa es definia a través de les interrelacions entre *canvi*, *adaptació* i *disparitat*. Tres factors que palesaven la dificultat de la vivència plena dels drets humans, entre ells el dret a l'educació.

A nivell mundial els canvis en l'educació dels diferents països no s'havien donat amb la mateixa intensitat; els processos d'adaptació tampoc s'havien produït a ritmes concordants i, com a conseqüència, les diferències continuaven mostrant fractures i desigualtats. La crisi mundial treia a la llum les disparitats entre les aspiracions educatives de la població, la manca de recursos i un augment dels costos. Les pròpies inèrcies dels sistemes educatius i de les societats també dificultaven, i encara ho continuen fent, els canvis polítics i estructurals necessaris per garantir el dret a l'educació.

Les crisis han continuat i encara està pendent el repte d'una *Educació per a Tothom* en el món (EPT)¹⁰, fins i tot tenint en compte que si bé el dret universal a l'educació es reivindica de nou, queda limitat a l'educació bàsica. A més, els Informes de seguiment de la Unesco, que es publiquen des del 2002, mostren avenços desiguals en el dret a l'educació, identifiquen noves problemàtiques i proposen polítiques de cooperació internacional a fi de superar la constant crisi mundial de l'educació.

Va el món per bon camí? es pregunta l'Informe de seguiment de l'EPT en el món de 2002. Com a resposta, algunes explicacions es van donant en els successius informes. Vivències de precarietat es contraposen a l'imperatiu de qualitat (Informe EPT 2005), a la necessitat de posar unes bases sòlides d'atenció i educació des de la primera infància (Informe EPT 2007), i a la urgència de vetllar pels joves i la seva educació en un món travessat per les convulsions i el desencant en el futur (Informe EPT 2012). També es plantegen dubtes respecte a si el 2015 s'assolirà l'objectiu de l'educació bàsica de qualitat per a tothom (Informe EPT 2008). Dubtes que sorgeixen de l'observació de problemàtiques com els conflictes armats que inhibeixen l'educació (Informe EPT 2011), i la

(10) El moviment d'una *Educació per a Tothom* expressa el compromís mundial per una educació bàsica de qualitat per a tots els infants, joves i adults. Aquesta iniciativa va sorgir en el marc de la Conferència Mundial de l'Educació per a Tothom celebrada l'any 1990 a Jomtiem (Tailàndia). Deu anys més tard a Dakar, en el marc del Fòrum Mundial sobre l'Educació 2000, es va ratificar aquest compromís per al 2015, definint sis objectius bàsics, que podeu consultar a <http://www.unesco.org/new/es/our-priorities/education-for-all/> (accés: 13 juliol 2012).

persistència de les desigualtats. Es fan visibles a alguns progressos, però també resistències que perpetuen les desigualtats en l'alfabetització de la població (Informe EPT 2006); desigualtats entre dones i homes que urgeixen a avançar vers la igualtat entre els sexes (Informe EPT 2003-2004); i desigualtats que viuen altres grups de població marginats als quals cal arribar (Informe EPT 2010). A més s'indica que superar les desigualtats és necessari per a la governança (Informe EPT 2009).

Aquests informes posen de manifest el valor de l'educació, però també la persistència d'una crisi camaleònica però viva en tot el món, crisi que ja va ser anunciada per Philip H. Coombs. Sembla, però, que les crisis es naturalitzen i es dona per inevitable els seus efectes de precarietat de la vida de les persones. Analitzada la situació de finals dels anys setanta i inicis dels vuitanta, l'autor afirmava que la situació de crisi es perpetuaria en el futur, com a expressió d'una crisi contínua i amb la constant d'una crisi de confiança en l'educació mateixa que evidència la crisi del dret a l'educació.

Educació en diferents entorns i al llarg de la vida

L'estudi de Coombs també expressa que la presa de consciència dels desequilibris va anar acompanyada de transformacions en les orientacions de les polítiques de desenvolupament i de la pròpia educació. Es va formular un nou concepte de desenvolupament més centrat en la persona, en el sentit que el seu objectiu s'havia d'orientar a millorar la qualitat de vida de tothom sense exclusions. Calia vetllar per un creixement equitatiu des d'una significació de desenvolupament que no separava els processos econòmics dels socials.

Els canvis en el concepte d'educació es van produir: d'una educació a educacions plurals. De considerar l'educació com escolarització en el sistema educatiu formal, que contempla l'educació primària fins la universitat, mesurant l'educació d'una persona en funció dels anys de permanència a les aules i els títols obtinguts, a una concepció més àmplia que feia referència a l'aprenentatge global sense tenir en compte on, quan, o a quina edat es produïa. D'aquesta forma l'educació passava a ser considerada com un procés que es pot donar en diferents entorns i que comença en la primera infància i dura tota la vida. Sorgeix així un nou interès per l'educació no formal i l'educació informal.

L'educació permanent en diferents contextos relacionals es justifica en la consideració que és indispensable per aconseguir un desenvolupament més complet de les capacitats de les persones i de les societats, en el sentit d'assolir una existència progressivament més creativa, pacífica i gratificant per a tots els éssers humans. És una educació que projecta la reflexió ètica i la vivència dels drets humans. Aquesta projecció de l'educació s'ha trobat amb les dificultats de l'expansió del capitalisme i dels seus fonaments ideològics neoliberals que fomenten la mercantilització i privatització de l'educació¹¹. Com reconeix la mateixa Unesco, l'educació per a tothom encara no és universal i, per tant, els drets humans tampoc ho són.

(11) Naomi Klein denuncia l'expansió, durant el segle xx, del pensament de Milton Friedman i de la seva estratègia consistent en esperar una crisi o una commoció de grans dimensions i impacte per «vendre les peces de l'Estat» a actors privats, mentre la ciutadania, a conseqüència de l'impacte dels esdeveniments, del xoc

Les transformacions en l'educació contribuïran al desenvolupament just i a canviar el món si en el món canvien altres aspectes a més de l'educació. Altres polítiques, i una altra educació política, que donin valor a la dimensió ètica que permet estructurar l'acció educativa amb la finalitat de canviar les persones, perquè són les persones les que poden canviar el món. És en aquest sentit que l'expressió màxima del dret a l'educació és el d'una educació sense exclusions, constructora d'equitats i de ciutadanes plenes. Una educació que es concreta en la vivència dels valors de la igualtat en la diferència a partir de processos de coneixement i conscienciació dels drets humans en entorns educatius diversos i al llarg de la vida.

A més, la pervivència de la crisi mundial de l'educació demana pensar en una educació del present, de l'ara i aquí i no únicament del demà. Una educació del present que té memòria i alhora avança cap al futur construint vincles relacionals que aproximem dialògicament passat i futur en un present viu. Educació que té en compte un present múltiple, que és propi i és dels altres, un present plural on l'art de viure esdevé quan s'inclou la vida social en la vida moral a fi de viure èticament d'una forma completa els sabers dinàmics dels temps.

Educació per a tothom és desenvolupament

La correlación entre las contradicciones de los sistemas sociales y la impotencia relativa a los sistemas educativos es un hecho evidente. Existen lazos estrechos entre los grandes objetivos que se fijan en las sociedades y las finalidades asignadas a la educación. Está claro que el círculo vicioso del subdesarrollo económico y de la desigualdad del desarrollo educativo sólo puede romperse si se ataca a los dos puntos. De aquí estas dos conclusiones:

- Hoy más que ayer, toda reforma educativa debe pivotar sobre los objetivos del desarrollo, tanto social como económico.
- El desarrollo de la sociedad no se puede concebir en absoluto sin renovar la educación. Y esto en todas las sociedades, cualquiera que sea el tipo, la doctrina que profese y la forma de enfocar su destino: con una óptica reformista o con una perspectiva revolucionaria. (Faure, 1973, p. 121)

Educació apoderadora i plena

A inicis dels anys setanta, Edgar Faure va presentar l'Informe *Apprendre à être*¹² que indicava la necessitat d'una educació coextensiva a la vida en el sentit que no únicament s'havia d'oferir a tothom, sinó que havia de ser viscuda per cada infant, adolescent, jove, persona adulta, per les dones i els homes de tots els països, comunitats i cultures. Una educació, a més, que havia de tenir com a finalitat, en la línia apuntada per Coombs, el desenvolupament de la societat i la *realització de l'home* a fi de preparar-lo per a un futur de societats encara no existents.

L'informe feia un balanç crític de l'educació mundial el 1972 i, tot reconeixent la diversitat de nacions i de cultures, demanava la recerca de propostes convergents i soli-

produït, assumeix les reformes que es proposen i que passaran a ser canvis permanents. L'ascens del «capitalisme del desastre» té conseqüències en els diferents àmbits de vida, entre ells l'educació. El dret a l'educació es nega simplement perquè es mercantilitza. La privatització de l'educació s'expandeix, i el sistema d'educació pública, gratuïta, desapareix perquè «és una interferència injusta al mercat» (Klein, 2007, p. 13-36).

- (12) L'obra va ser publicada en el nostre context el 1973: Faure, E. (1973) *Aprender a ser. La educación del futuro*. Madrid, Alianza Editorial.

dàries dels governs i els pobles per una educació global i permanent, en constant evolució al llarg de tota la vida. Una educació per aprendre a ser significada com el dret de cada persona a realitzar-se plenament i a participar en la construcció del seu propi projecte de futur. En els sentits apuntats és una educació per al desplegament complet de la persona com a «individu, membre d'una família i d'una col·lectivitat, ciutadà i productor, inventor de tècniques i creador de somnis».

Destaca en l'informe l'èmfasi en una educació àmpliament oberta a tothom, en el sentit d'educar en democràcia i per a la democràcia, perquè aquesta esdevé mitjà que fomenta la igualtat, la participació responsable justa, i evita que «l'home es converteixi en esclau de la màquina». És la pròpia democràcia la que pot reforçar les exigències d'una educació per a la conscienciació que fa possible desmuntar els paranys dels fatalismes, perquè és una educació que desfà també els lligams de les resignacions. Serà aquesta una educació compromesa amb la realitat que creu en el dret a una educació plena per a tothom. Educació que busca la formació de persones lliures i crítiques, ciutadanes i ciutadans amb capacitat de prendre decisions sobre els seus projectes de vida individuals i col·lectius¹³.

La curiositat, el desig de comprendre, de conèixer i descobrir han de ser el motor de motivació de l'educació com expressió de l'humanisme científic, és a dir, d'una concepció humanística que situa la persona en el centre; alhora una concepció científica que permet aportar coneixements sobre les persones i el món. Educació com a formació humana que prepara per a la vida i motiva el desig d'aprendre l'art de viure. Educació permanent que per ser necessita d'entorns plens de qualitats formatives, de cultures de ciutadania i diversitat que es van desplegant en els diàlegs del jo singular amb el nosaltres universal.

Educació per la renovació que transforma

L'educació com a producte i factor de la societat és analitzada a l'informe de Faure a través de diverses consideracions. La primera és relativa a les estretes correlacions, simultànies i diferides, entre les transformacions socials i econòmiques i les estructures i formes d'acció educativa. La segona explica que l'educació contribueix funcionalment al moviment de la història. La tercera consideració al·ludeix al coneixement que proporciona l'educació, el qual pot ajudar a la societat a prendre consciència de la seva realitat i dels seus propis problemes, al mateix temps que dirigeix els seus esforços a la formació completa de dones i homes compromesos conscientment amb l'emancipació individual i col·lectiva. La darrera consideració radica a pensar que és a través dels processos anteriors que l'educació també pot contribuir a la transformació i a la humanització de les societats. Aquestes consideracions recullen les expectatives vers l'educació anunciades en l'estudi de Coombs i inclouen nous matisos que expressen el valor de renovació que es dona a l'educació.

(13) En aquesta orientació, Nóvoa (2009) parla de la necessitat de reconstruir solidaritats, espais de convivència i de vida social i cultural que tinguin com a punts centrals l'educació; que impulsin la diferència i el canvi front a la homogeneïtat i la rigidesa; que proposin noves concepcions de l'aprenentatge i reforcin els espais educatius públics sense exclusions.

El valor de l'educació es projecta al llarg de la història de la pedagogia, però és especialment en la dècada dels anys noranta quan el Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD) reconeix el seu impacte en el desenvolupament humà¹⁴. Entre les seves accions, el PNUD publica informes anuals sobre el desenvolupament en el món amb l'objectiu d'incidir en les polítiques públiques dels diferents països, avançar en l'eliminació de les desigualtats, i assolir el benestar de les persones. El primer informe es va publicar el 1990 amb un principi que ha orientat les seves accions posteriors: la veritable riquesa d'una nació és en la seva gent. D'acord amb aquest principi, el desenvolupament humà es defineix com un procés que amplia les oportunitats de les persones.

En el primer informe es va introduir una nova forma de mesurar l'Índex de Desenvolupament Humà (IDH) que considerarà les relacions entre desenvolupament social i desenvolupament econòmic. L'IDH combina la mesura de quatre indicadors que incideixen en tres dimensions: l'indicador «esperança de vida al néixer» correlaciona amb la dimensió de salut; els indicadors «promig d'anys d'instrucció» i «anys d'instrucció esperats» amb la dimensió d'educació; i l'indicador «ingrés nacional brut per càpita» amb la dimensió estàndard de vida. Des de l'inici de la seva publicació els informes anuals del PNUD han posat l'accent en les problemàtiques que a escala mundial presenten dificultats al desenvolupament humà. L'educació i la seva crisi ocupa un lloc central de forma particular i també perquè travessa les altres dimensions.

Si bé l'educació és considerada un indicador de desenvolupament humà, Edgar Faure es va anticipar a reconèixer que l'educació no pot per si sola transformar les condicions de la societat, i inclús com a subsistema de la societat pot exercir funcions contràries al desenvolupament. Parla de la funció reproductora de l'educació que és visible quan la seva actuació és immobiliària i es dona en els marcs d'un sistema tancat en el temps i l'espai que porten a consolidar les estructures existents formant persones que s'adapten a la societat tal com és. La reproducció anul·la la iniciativa i el protagonisme actiu. Adverteix l'autor que, juntament amb la reproducció, l'educació també s'ha dirigit a la deformació cívica, procés que esdevé quan la seva funció és de socialització amb la finalitat de sotmetre a models únics que s'imposen. La deformació anul·la la curiositat i el sentit crític. Reproducció i deformació enforteixen les estructures jeràrquiques i els elitismes que tenen com a conseqüència la creació i consolidació de les desigualtats i la negació dels drets humans.

Però l'educació també pot renovar, perquè encara que no pugui canviar per si sola les condicions de la societat, la seva opció pot ser de no mantenir-se al marge, no ser una peça passiva, ni subordinada, ni silenciada. És en aquesta perspectiva una educació responsable èticament amb veu de compromís transformador. Una educació no determinada ni determinant. Una educació dinàmica i potenciadora d'aprenentatges ètics. Una educació no limitada en el temps i l'espai perquè es desplega de forma per-

(14) El PNUD es defineix com l'organisme mundial de les Nacions Unides en matèria de desenvolupament que promou el canvi i connecta els països amb els coneixements, l'experiència i els recursos necessaris per ajudar als pobles a forjar una vida millor. Present a 177 països i territoris, expressa que té la finalitat d'ajudar als governs i a les persones a trobar les seves pròpies solucions als reptes mundials i nacionals de desenvolupament en aquelles qüestions que l'afavoreixen i/o limiten. <http://www.undp.org/content/undp/es/home.html> (accés: 13 de juliol de 2012).

manent en multiplicitat d'entorns educatius on els valors democràtics s'aprenen a través de la seva vivència¹⁵.

Aprendre i viure la ciutadania planetària

L'educació és també un gest d'amor envers la infància i la joventut, a qui hem d'acollir dins de la societat, oferint-los sense reserva el lloc que els pertoca per dret [...] l'educació com a esperit de concòrdia, sortit de la voluntat de viure plegats com a membres actius de la nostra aldea global. (Delors, 1996; p. 11 i 28)

Educació en societats en canvi

L'any 1993 es va crear la Comissió Internacional sobre l'educació per al segle XXI. Presidida per Jacques Delors, situà com a punt de partida la constatació de la gran diversitat, arreu del món, de concepcions i formes d'organitzar l'educació¹⁶. Diferències entre països, algunes d'elles desitjables com el reconeixement al valor de la diversitat identitària. Altres no desitjables, perquè eren expressió de contravalors, de desigualtats en el dret a l'educació d'infants, d'adolescents, de joves, de dones i homes adults.

L'informe considera els desajustos i les vivències d'inequitat que viuen les persones arreu del món, i es pronuncia amb la voluntat d'oferir orientacions a les polítiques educatives de cada país, d'acord a la seva realitat contextual, i tenint presents els canvis constants de les societats. Per això es planteja com a necessari articular educació i cultura; educació i ciutadania; educació i cohesió social; educació, treball i llocs de treball; educació i desenvolupament; educació, recerca i ciència.

De forma especial, l'Informe Delors recull les recomanacions de l'Informe Faure relatives a posar en el centre una educació orientada al desenvolupament de l'autonomia, el judici, i la responsabilitat personal en la cerca i realització d'objectius comuns. Alhora incorpora l'imperatiu de la formació integral de cada persona a partir de l'autoco-neixement d'un mateix i com a resultat de processos interrelacionats d'adquisició, actualització i utilització dels coneixements.

La idea central es situa en pensar una educació que s'adapti constantment als canvis de les societats sense deixar de transmetre els fonaments i els fruits de l'experiència humana. Incorpora els plantejaments ètics dels informes anteriors de Coombs i Faure que consideren l'educació en relació als drets humans i al desenvolupament, i apunta els que

(15) D'interès, el número extraordinari de 2011 de *Revista de Educación* sobre «Educación, valores y democracia» coordinat per Miquel Martínez on els articles aborden, des de diverses perspectives i en diferents entorns, la relació entre educació, valors i democràcia. En la presentació es diu:

«Hoy se puede afirmar –con las excepciones que sean necesarias– que la educación en valores es comprendida como aquella educación que permite aprender, construir y estimar valores que hacen que seamos más libres e iguales entre nosotros, practiquemos estilos de vida basados en el respeto y la responsabilidad y contribuyamos a hacer más digna la vida de todos.

Los discursos y las prácticas en educación en valores deben situarse hoy en una sociedad que se ha caracterizado como sociedad de la información y de la diversidad, que forma parte de un mundo globalizado y en la que la democracia, lejos de estar garantizada, cada vez dependerá más de la capacidad, la formación, la voluntad, la exigencia y la responsabilidad que muestre la ciudadanía.

Educar en valores que formen personas libres y capaces de colaborar en la construcción de una ciudadanía democrática es uno de los objetivos principales de la educación» (Martínez, 2011, p. 15)

(16) Unesco Catalunya va publicar l'edició en català: Delors, J. (1996) *Educació: hi ha un tresor amagat a dins*. Barcelona, Centre Unesco de Catalunya.

desplegarà Morin sobre una formació per a la comprensió humana en la perspectiva d'una educació amb projecció planetària.

En un context globalitzat i amb una forta presència de la ideologia neoliberal inserida en les polítiques educatives dels diferents governs, l'informe torna a insistir en la importància de l'educació, però no considerada com a remei miraculós als problemes de les societats, sinó com un mitjà al servei d'un desenvolupament humà més autèntic i més harmoniós que pugui permetre fer desaparèixer la pobresa, la marginació, la ignorància, l'opressió i la guerra.

El pensar pedagògic del present haurà de considerar les anàlisis que es realitzen a l'entorn de les tensions que es viuen en societats en moviment, perquè l'educació ha de saber articular-les en una perspectiva de drets i desenvolupament humà. Tensions entre global i local; universal i individual; tradició i modernitat; consideracions a llarg termini i a curt termini; competició i igualtat d'oportunitats; expansió del coneixement i capacitats de l'ésser humà per assimilar-lo, i finalment tensió entre el món espiritual i el món material.

La conciliació formativa d'aquestes tensions requereix educar per una ciutadania planetària sense perdre les arrels locals; educar per saber establir els ponts entre una cultura cada cop més globalitzada sense deixar la formació de la identitat personal; educar per afrontar i adaptar-se als canvis sense oblidar el passat; educar per donar temps a un aprendre lent, pacient i reflexiu; educar per conciliar, al llarg de la vida, la competició que estimula, la cooperació que dóna força i la solidaritat que uneix; educar per acompanyar l'autoconeixement i la comprensió del món, i finalment educar per respectar les diferències en un context de pluralisme universal.

Educació del ser per conviure

Tots aquests aprenentatges i sabers s'aniran conformant en el marc d'una educació permanent que haurà d'adoptar com a fonament l'articulació d'aprendre a viure junts. Com ja s'ha dit, es tracta d'educar en democràcia i per a la democràcia; en la reflexió ètica i en l'experiència dels valors de la convivència, del conviure, com a expressió de la capacitat de comprendre's a si mateix i de comprendre els altres a través d'un millor coneixement del jo. Comprendre el món i comprendre els altres, és a dir, comprendre les relacions que uneixen les persones amb els seus entorns de vida, una comprensió basada en el respecte de la diversitat.

Educació per la comprensió del gènere humà, tot reforçant la pròpia identitat per situar-se en el món i alhora descobrir i respectar les altres identitats. És en aquest diàleg on s'expressa la singularitat de cada cultura com a part d'un patrimoni comú del conjunt de la humanitat. Perquè l'educació té la responsabilitat de contribuir a un humanisme ètic, posant l'accent en una formació en valors democràtics que ofereix a cadascú els mitjans per exercir una ciutadania activa, que és solidària i compartida de forma conscient i volguda.

És en els sentits apuntats que s'afirma que l'educació pot contribuir a la cohesió social si té en compte la diversitat de les persones i dels grups humans, evitant ella mateixa esdevenir un factor d'exclusió social. L'educació pel pluralisme, per la tolerància i el

respecte a l'altre, únicament pot donar-se en contextos democràtics¹⁷. Al mateix temps en el seu fer, l'educació alimenta la democràcia perquè és una educació de drets, plural i participativa, que enriqueix les cultures cíviques de solidaritat i de pau.

L'informe alerta que el propi concepte de democràcia està sotmès a qüestionaments que plantegen la reinvençió del seu significat i dels seus continguts de valor¹⁸. En aquest sentit no es pot oblidar que, amb les seves paradoxes, l'educació vol contribuir definint-se ella mateixa des de la democràcia, i definint la pròpia democràcia com a fonament de valor que possibilita l'expressió de la llibertat, el pluralisme dialògic i la justícia social. Tots ells, valors necessaris per ser i conviure.

L'educació democràtica no es limita a la instrucció, sinó que és creadora de les capacitats de ciutadania, d'una ciutadania activa que es mobilitza enfront de les desigualtats i exclusions, alhora que participa en accions orientades a un desenvolupament equitatiu per a tothom. És des d'aquesta perspectiva que l'educació considera l'objectiu del PNUD relatiu a crear capacitats per transformar societats. I és en aquesta orientació que els centres educatius han de crear el clima moral òptim per a projectar-se com a institucions d'ètiques aplicades. Això significa que les organitzacions han d'estar guiades per una ètica de la responsabilitat, és a dir, en els seus principis i en el seu actuar han de considerar les necessitats humanes, l'interès universal i les exigències d'una consciència moral crítica que contribueixi a l'enfortiment de les democràcies i de la ciutadania que possibiliten l'expressió real i vivencial dels drets humans.

Educació creadora de ciutadania

L'educació no crea democràcia si ella mateixa i les institucions on esdevé no són democràtiques. En aquest sentit, els valors de la democràcia i el clima democràtic possibiliten sentir-se part i participar en la vida comunitària i en les decisions que afecten les pròpies vides.

(17) Es diu a l'Informe: «L'esperit democràtic, però, no pot restar satisfet amb una mena de tolerància minimalista que consisteix a conformar-se amb l'alteritat. Aquesta actitud que pretén ser simplement neutral està a la mercè de les circumstàncies que la poden replantejar si la conjuntura econòmica o sociològica fan que la coexistència de diverses cultures sigui particularment conflictiva. Convé, doncs, superar la simple noció de tolerància en benefici d'una educació pel pluralisme basada en el respecte i la valoració d'altres cultures» (Delors, 1996, p. 52).

(18) Robert Dahl, en les seves reflexions a l'entorn de les democràcies del segle xx, del col·lapse d'algunes democràcies i del ressorgiment d'altres, afirma que aquelles que troben respostes a les crisis que viuen es basen en certs principis, afirma: «Las perspectivas de una democracia estable en un país se ven potenciadas si sus ciudadanos y líderes defienden con fuerza las ideas, valores y prácticas democráticas. El apoyo más fiable se produce cuando estos valores y predisposiciones están arraigados en la cultura del país y se transmiten, en gran parte, de una generación a otra. En otras palabras, si el país posee una cultura política democrática. Una cultura política democrática contribuye a formar ciudadanos que creen lo siguiente: que la democracia y la igualdad política son fines deseables» (Dahl, 1999, p. 178).

D'altra banda, Apple i Beane (1997), en una defensa de les escoles democràtiques, alerten de les dificultats de la seva expressió pràctica, fet que porta a interrogar el seu significat i posa de manifest un seguit de contradiccions. Es demana a l'escola pública que eduqui als infants i alhora és diu que no ho fan suficientment bé i són culpables de les disparitats socials i econòmiques. Es lloen les polítiques locals diferencials, però s'imposen currículums uniformats nacionals. Es demana més pensament autònom i crític, però es penalitzen i censuren els programes i materials creats pels propis centres educatius atenant a les seves realitats. Es parla d'una educació per a tothom adaptada als ritmes i centres d'interès de l'alumnat, però les normatives que s'apliquen obliguen als sistemes educatius a atendre de forma primordial les necessitats de les empreses.

La democràcia com a sistema d'organització política, i com a forma de vida de la ciutadania, troba dificultats en un present on impera la globalització econòmica i s'expandeix la mercantilització de l'educació sota subtils sistemes d'adoctrinament i de control. Una educació suposadament asèptica i neutral s'imposa, però és una educació que està eficientment dirigida a limitar i/o manipular el pensament autònom i la crítica en contextos que van experimentant una paràlisi i retrocés democràtic. La finalitat és la imposició d'un pensament únic, la deshumanització i la despersonalització de les decisions i de les accions. Les seves conseqüències són una constant vulneració dels drets humans, que comporta la inhibició del desenvolupament humà just i el desdibuixament de la ciutadania.

Aquesta realitat mostra les constants contradiccions que es viuen en el món. Les Nacions Unides aproven grans declaracions que proclamen la necessitat de transformació de les realitats no democràtiques i injustes. En són un exemple els Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni per al 2015, però els propis informes de seguiment dels objectius constaten la pervivència de les desigualtats i inclús evidencien retrocessos¹⁹. Són vuit els objectius establerts sense els quals tampoc és possible garantir l'educació democràtica i ciutadana com a requisit necessari, no suficient, del dret a l'educació universal.

El dret a l'educació exigeix no únicament reduir la pobresa (objectiu 1), sinó eradicar-la i els factors que porten a l'empobriment incidint en la salut, el benestar i l'esperança de vida de les persones (objectius 4, 5 i 6). També és requisit la igualtat entre dones i homes (objectiu 3), igualtat que haurà de ser entesa com a equitat, no com a igualtat de gènere. I tot això en un context sostenible (objectiu 7) i de participació en les decisions que afecten el desenvolupament personal i social (objectiu 8). Però a més, la democràcia en educació i el propi dret a l'educació no poden quedar limitats a aconseguir l'ensenyament universal en l'etapa de primària (objectiu 2). El dret a l'educació ha de ser permanent al llarg de tota la vida, aspecte reivindicat pels diferents informes de la Unesco sobre l'educació del futur.

Conscient d'una realitat desigual, l'Informe Delors no es limita a posar l'èmfasi en els drets humans i el desenvolupament com a construccions abstractes, sinó que reflexiona sobre les seves concrecions a través de pràctiques de ciutadania. En aquesta perspectiva, la Comissió proposa una educació cívica no limitada a transmetre uns valors forjats en el passat. L'educació cívica i ciutadana considera que per viure junts cal desenvolupar, al llarg de la vida, la capacitat de participar activament i de forma responsable en un projecte de societat que entre totes i tots es va definint, posant en relació els drets i deures de tothom, vivint la força de la societat civil i de la democràcia activa en societats de la informació que han d'esdevenir societats del coneixement.

Democràcia i ciutadania sense exclusions són valors d'una educació en drets i deures orientada al desenvolupament humà, una educació que dona a cadascú el control del seu propi aprenentatge i creixement de forma harmoniosa, continuada i creativa. Això exigeix visualitzar les tensions abans esmentades, dialogar amb elles, gestionar-les a partir de la problematització de la construcció històrica del camp de la pedagogia i

(19) Més informació: <http://www.undp.org/content/undp/es/home.html> (accés: 13 de juliol de 2012).

l'educació. També, problematitzar tot interrogant les seves conviccions per descobrir altres camins que permetin conjugar la crítica educativa i social amb la concreció d'alternatives transformadores, i altres accions que facin possible l'aprendre a ser amb autonomia i responsabilitat. Ahora, aprendre a conviure, a viure junts desenvolupant la comprensió mútua i la pau; ser i conviure en diàleg amb l'aprendre a conèixer i aprendre a aprendre, saber i aprendre a fer en nombroses situacions i relacions de cooperació solidària.

Tots aquests aprenentatges són constructors de ciutadanes, pilars fonamentals d'una educació al llarg de la vida projectada per la Comissió coordinada per Jacques Delors: educació en valors compromesa, responsable, humana; educació democràtica i ciutadana estimuladora constant d'aprenentatges ètics.

Constants de valor d'una educació en moviment

Quienes hicimos algún día de la educación una opción, quienes vimos y vemos en ella nuestra manera de transitar por el camino de la paz y la justicia, estamos llamados y llamadas a ponernos en alerta, a recordar permanentemente que no se trata sólo de sobrevivir, sino de existir plenamente. Nos hicimos educadores o educadoras para hacerle el juego a la violencia, a la muerte o a los poderes que irrespetan la vida y lo humano. Nos hicimos educadores y educadoras para aprender a vivir, para enseñar a aprender, para vivir en todo el sentido de la palabra. (Aldana, 2004, p. 23)

Quan es posa en relació dialògica els diferents informes gestats en el context de la Unesco, es pot tenir la sensació que manifesten els mateixos reptes educatius com si res no hagués canviat d'una dècada a l'altra del segle xx. Tant és així que també es podria pensar que la crisi mundial de l'educació, i la crisi de valors que s'hi relaciona, han negat les transformacions anunciades i han comportat regressions ja insalvables. Aquesta seria una visió catastrofista que no es té la intenció de donar²⁰.

S'iniciava aquest escrit afirmant que l'educació és utopia possible, sense ingenuïtats, sense negar la realitat. Educació i vida no poden separar-se, perquè l'educació és compromís amb el món i és gest d'amor per la humanitat. És en aquest sentit que s'ha anat significant el valor d'una educació amb responsabilitat ètica. Educació que planteja reptes i obre l'espai per pensar els valors d'una educació que es desplega en les seves dimensions d'educabilitat, com a dret a una educació sense exclusions per a tothom, i educativitat, com a dret a un coneixement humanitzador.

Els informes dels diferents estudis sobre l'educació al món, elaborats en el marc d'acció de la Unesco, mostren dades de realitats que neguen la dignitat i els drets de la ciutadania, però també anuncien altres educacions per un altre món possible. De vegades es proposen canvis realment transformadors. Altres propostes es queden a mig camí i deceben. Però amb tot els informes comencen a qüestionar polítiques i pràctiques, un pas necessari per al canvi democràtic i la comprensió humana.

Conscient de les paradoxes que acompanyen els informes, el propòsit ha estat desxifrar els punts que comparteixen en relació al valor de l'educació en societats en canvi.

(20) En aquest article es comparteix, amb Zambrano (1998), que no és discutible que vivim successives crisis i que en les crisis quelcom mor, ja siguin creences, idees vigents, o models de vida que semblaven inamovibles. I també és cert que amb aquest morir sorgeix un nou despertar, un nou dia, «un nuevo amanecer».

Aquesta mirada descriptiva permet apuntar algunes de les constants ètiques, dels valors d'una educació en moviment que no vol quedar paralitzada en el passat perquè creu en un present que també somia el futur.

Com a tancament, però no punt i final, es poden relacionar alguns dels principis de valor de l'educació que són transversals a tots els informes. No és un llistat acabat ni l'únic possible que es pot fer. Simplement s'evidencia que, amb formulacions diverses, en totes les aportacions s'observa la projecció d'una educació política impregnada de valors:

- El valor del món, de la vida i el desenvolupament humà que necessiten del valor de la dignitat humana i dels drets humans.
- El valor de la comprensió humana, de la consciència de pertinença a la humanitat i de la ciutadania planetària.
- El valor de la democràcia, del ser, de l'expressió del jo i el nosaltres, i de la convivència solidària.
- El valor de la complexitat del coneixement i de l'aprendre a aprendre en entorns educatius múltiples al llarg de la vida.
- El valor de la renovació, de l'equilibri de tensions dels sabers del passat, del present i del futur, per assolir una educació plena per a tothom.

Aquests principis de valor mostren una educació en plural i dinàmica. Una educació sotmesa a una constant crisi mundial però que expressa les seves fortaleeses d'ideació ètica. Una educació bel·ligerant atenta als canvis de les societats, conscienciada i creadora de pràctiques alternatives i humanament transformadores.

Referències

- Aldana, C. (2004) *Ternura y postura: la educación para la paz*. Guatemala, FLACSO, Unesco.
- Apple, M.W.; Beane, J.A. (1997) [comp.]. *Escuelas democráticas*. Madrid, Morata.
- Boff, L. (2001) *Ética planetaria desde el Gran Sur*. Madrid, Trotta.
- Chomsky, N. (2001) *La (Des)educación*. Barcelona, Crítica.
- Coombs, P.H. (1968) *La crisis mundial de la educación*. Barcelona, Península.
- (1973) *La crisis mundial de la educación*. Barcelona, Edicions 62.
- (1985) *La crisis mundial de la educación*. Madrid, Santillana.
- Dahl, R. (1999) *La democracia. Una guía para los ciudadanos*. Madrid, Taurus.
- Delors, J. (1996) *Educació: hi ha un tresor amagat a dins*. Barcelona, Centre Unesco de Catalunya.
- Faure, E. (1973) *Aprender a ser. La educación del futuro*. Madrid, Alianza Editorial.
- Klein, N. (2007) *La doctrina del xoc. L'ascens del capitalisme del desastre*. Barcelona, Empúries.
- Martínez, M. (2011) [ed.] «Educación, valores y democracia». *Revista de Educación*, número extraordinario 2011.
- Morin, E. (2000) *Els set coneixements bàsics de l'educació del futur*. Barcelona, Unesco Catalunya.
- (2001) *Tenir el cap clar per organitzar els coneixements i aprendre a viure*. Barcelona, La Campana.
- Nóvoa, A. (2009) «Educación 2021: para una historia del futuro». *Revista Iberoamericana de Educación*, 46, p. 181-199.
- Sen, A. (2009) *Qui té interès a convertir la identitat en conflicte?* Barcelona, La Campana.
- Unesco (2002) *Education for All. Is the world on track?*. París, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- (2003) *Gender and Education for All. The leap to equality*. París, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- (2004) *Education for All. The quality imperative*. París, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- (2005) *Education for All. Literacy for life*. París, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- (2006) *Strong Foundations. Early childhood care and education*. París, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- (2007) *Education for All by 2015. Will we make it?*. París, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization/Oxford University Press.
- (2009) *Superar la desigualdad: por qué es importante la gobernanza*. París, Organización de las Naciones Unidas para la Educación, la Ciencia y la Cultura.
- (2010) *Llegar a los marginados*. París, Organización de las Naciones Unidas para la Educación, la Ciencia y la Cultura.

- (2011) *Una crisis encubierta: conflictos armados y educación*. París, Organización de las Naciones Unidas para la Educación, la Ciencia y la Cultura.
 - (2012) *Los jóvenes y las competencias. Trabajar con la educación*. París, Organización de las Naciones Unidas para la Educación, la Ciencia y la Cultura.
- United Nations Development Programme (1990) *Human Development. Report 1990*. Nova York, Oxford University Press.
- Viñao, A. (2012) «El asalto a la educación: privatizaciones y conservadurismo». *Cuadernos de Pedagogía*, 421, p. 81-85.
- Zambrano, M. (1998) *Persona y democracia. La historia sacrificial*. Barcelona, Anthropos.

El valor de la educación en sociedades en cambio

Resumen: Una pedagogía abierta al mundo que proyecta una educación en los derechos y el desarrollo humano en contextos de democracia y ciudadanía planetaria es el eje de reflexión que articula este escrito. La aproximación a los estudios impulsados por la Unesco en la segunda mitad del siglo XX permite desvelar las realidades y experiencias formativas y proyectar cuáles deberían ser los fines éticos de las políticas y de las prácticas educativas para el siglo XXI. Se inicia el artículo con la presentación de uno de los informes más recientes, el de Morin; se sigue con el de Coombs, donde pone de manifiesto la expansión de la educación después de la Segunda Guerra Mundial; después, Faure propone una educación vivida para todos y orientada al desarrollo de la sociedad y la realización de las personas. Por último, la Comisión Delors defiende la educación para aprender a ser como medio al servicio de un desarrollo humano más auténtico y armonioso. Las aportaciones constituyen elementos sustantivos para una pedagogía activa y comprometida que piensa una educación que desvela la realidad, al tiempo que impulsa la creación de espacios de ciudadanía y de vida justa. Una pedagogía que encuentra las razones del valor de la educación en la vida y que define la educación en valores para la vida humana.

Palabras clave: educación, valores, compromiso, derechos humanos, desarrollo humano, democracia, ciudadanía, sociedad en cambio

La valeur de l'éducation dans les sociétés en mouvement

Résumé: L'axe de réflexion qui articule ce texte est une pédagogie ouverte au monde qui projette une éducation des droits et du développement humain dans des contextes de démocratie et de citoyenneté planétaires. L'approche des études impulsées par l'Unesco au cours de la deuxième moitié du XXe siècle autour de l'état de l'éducation et de ses défis d'avenir permet de dévoiler les réalités et les expériences de formation vécues, et projeter ce que devraient être les fins éthiques des politiques et des pratiques éducatives pour le XXIe siècle. L'article commence par la présentation de l'un des rapports parmi les plus récents, l'apport de Morin; il se poursuit par celui de Coombs, qui met en évidence l'expansion de l'éducation après la Deuxième Guerre mondiale; ensuite, Faure propose une éducation vécue par tous et orientée vers le développement de la société et la réalisation des individus; enfin, la commission Delors défend l'éducation pour apprendre à être comme moyen au service d'un développement humain plus authentique et harmonieux. Ces contributions constituent les éléments substantifs d'une pédagogie active et engagée pensant une éducation qui dévoile la réalité, en même temps qu'elle impulse la création d'espaces de citoyenneté et de vie plus juste. C'est une pédagogie qui trouve les raisons de la valeur de l'éducation dans la vie et qui définit l'éducation en valeurs pour la vie humaine.

Mots clés: éducation, valeurs, engagement, droits humains, développement humain, démocratie, citoyenneté, société en mouvement

The value of education in changing societies

Abstract: The core theme of this article is pedagogy that is open to the world, which transmits education in human rights and development in contexts of democracy and global citizenship. A look at studies on the state of education and its future challenges, promoted by Unesco in the second half of the XX century, helps to reveal current educational experiences and realities and to define what should be the ethical objectives of educational policies and practices in the XXI century. The article begins with a presentation of one of the most recent reports: the contribution by Morin. This is followed by a description of the Coombs report, which describes the expansion of education after the Second World War. Then, we turn to Faure's report that proposes education for all to achieve personal and social development. Finally, the Delors Commission promoted "learning to be", as a way to obtain more genuine, harmonious human development. These contributions are fundamental to active and committed teaching, for an education that reveals the reality and promotes the creation of spaces for citizenship and a just life. This kind of teaching finds the reasons for valuing education in life, and defines education in terms of values for human life.

Key words: education, values, commitment, human rights, human development, democracy, citizenship, changing society